

FONOSTILISTIKA: TIL BIRLIKLARINING FONETIK IFODA VOSITALARI ORQALI STILISTIK TAHLILI

Andijon davlat pedagogika instituti o'qituvchisi

Usmonov Farhodjon Faxriddionovich

Andijon davlat pedagogika instituti talabasi

Salimova Zilola Avazbek qizi

Arabboyeva Nasiba Alijon qizi

ANNOTATSIYA

Stilistika (yunoncha *stylos* — "yozuv tayoqchasi") — tilshunoslikning muhim tarmoqlaridan biri bo'lib, til vositalarining uslubiy funksiyalarini, ularning turli lisoniy va kommunikativ kontekstlardagi qo'llanish xususiyatlarini tadqiq etadi. U tilning barcha darajalaridagi (leksik, fonetik, morfologik, sintaktik) birliklarning estetik, ekspressiv va kommunikativ imkoniyatlarini sinxron va diaxron kesimda o'rganadi. Ayniqsa, fonostilistika — fonetik birliklarning uslubiy imkoniyatlarini tahlil qiluvchi yo'nalish — adabiy tilning stilistik vositalarini chuqur anglashda muhim rol o'ynaydi.

Kalit so'zlar: stilistika, fonostilistika, funksional uslublar, fonetik birliklar, intonatsiya, ritm, sintagma, suprasegmental birliklar, ekspressivlik, ritorika.

KIRISH

Zamonaviy tilshunoslikda stilistika — til birliklarining kommunikativ va estetik imkoniyatlarini o'rganadigan fan sifatida e'tirof etiladi. U nutqdagi ifoda vositalarining funksional tafovutlari, stilistik sinonimiya, til sathlaridagi variantlilik va ularning ma'no-yaratishdagi ishtirokini o'rganadi. Stilistika fanining tarkibiy qismlaridan biri bo'lgan fonostilistika esa fonetik birliklarning stilistik xususiyatlarini, ya'ni tovushlar, urg'u, intonatsiya, ritm, temp, pauza kabi elementlarning matn mazmuni va emotsional rangiga ta'sirini tahlil etadi.

Fonostilistika tilshunoslikda qadimdan mavjud bo'lib, uning ildizlari qadimgi ritorikaga borib taqaladi. Stilistika antik davrda nutq san'ati — ritorika bilan bog'liq

holda shakllangan. Aristotel, Empedokl kabi faylasuflar stilistik ifoda va nutq estetikasi haqida dastlabki g'oyalarni ilgari surgan. Zamonaviy fonostilistikaning ilmiy asosi XX asrda rus va yevropa tilshunoslari tomonidan shakllantirildi.

METODOLOGIYA

Ushbu maqola tavsifiy-analitik metod asosida yozilgan bo'lib, unda fonostilistik tahlilning nazariy asoslari, fonetik birliklarning uslubiy funksiyalari va ularning nutqdagi o'rni ko'rib chiqiladi. Material sifatida ilmiy va badiiy matnlardagi fonetik uslublar tahlil qilinadi.

Fonostilistik tahlilda ikki asosiy tekislik ajratiladi:

1. **Segmental fonostilistika** – nutq tovushlarining artikulyatsion, akustik va perceptiv xususiyatlarini, ularning birikmalardagi ifoda vositasi sifatida qo'llanishini o'rganadi. Masalan, undosh-harakatlanuvchan tovushlarning ohangga, urinish kuchiga ta'siri.

2. **Suprasegmental fonostilistika** – intonatsiya, urg'u, pauza, ritm, temp kabi birliklarni o'rganadi. Ushbu birliklar matnning emotsional ohangini, kommunikativ niyatini ochib berishda muhim vosita hisoblanadi.

Tahlil natijalari intonatsion birliklar (intonema), fonetik segmentlar (ritmik tuzilma), sintagma va pauzalik birliklar asosida bayon etiladi. Fonostilistik tadqiqotlar, shuningdek, poetik nutq, publitsistik uslub, ilmiy uslubdagi fonetik vositalar farqlanishini ko'rsatadi.

NATIJALAR

Fonostilistik tadqiqotlar natijasida quyidagilar aniqlandi:

- Turli funksional uslublarda fonetik vositalarning ishlatilish chastotasi va maqsadi farq qiladi. Masalan, poetik uslubda alliteratsiya, assonans, onomatopoeik vositalar keng qo'llaniladi.

- Intonatsiya — emotsional va modal ma'no ifodalashda asosiy vosita hisoblanadi. Buyruq, savol, undov, hissiy nutq shakllarida intonatsion vositalarning roli ortadi.

- Ritorik nutqda urg‘u va pauzaning taqsimoti nutqning ta’sirchanligini belgilaydi. Dramaturgiya va notiqlikda bu elementlar mahorat bilan qo‘llaniladi.

- Suprasegmental birliklar matnning semantik strukturasini tashkil etishda faol ishtirok etadi. Intonatsion birliklar semantik birliklar bilan parallel bo‘lib, mantiqiy urg‘ular, semantik pauzalar orqali muloqot jarayonini boshqaradi.

MUHOKAMA

Fonostilistika nutqning tovushiy qiyofasini mazmun bilan uyg‘unlikda o‘rganishga imkon beradi. Tilning segmental va suprasegmental vositalari matnning kommunikativ yo‘nalishini aniqlash, emotsional fonini yaratish, uslubiy ohangini belgilashda asosiy vosita bo‘lib xizmat qiladi. Ayniqsa, badiiy nutqda fonostilistik vositalar orqali estetik ta’sirga erishiladi.

Fonetik birliklar funksional uslublarga mos tarzda shakllanadi. Ilmiy uslubda tovushlar neytral ohangda bo‘lib, emotsionallik past bo‘ladi. Badiiy va notiqlik uslubida esa aksincha, urg‘ular va intonatsion vositalar keng qo‘llanadi. Shu nuqtai nazardan fonostilistika tilshunoslikda kommunikativ pragmatika bilan bevosita bog‘liqdir.

Stilistik analizda intonatsiya, ritm va urg‘u kabi fonetik birliklarning semantik yukini anglash matnni to‘liq tahlil qilishga xizmat qiladi. Fonostilistik yondashuv adabiyotshunoslik, til madaniyati, nutq etikasi kabi sohalarda ham qo‘llaniladi.

XULOSA

Fonostilistik tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, fonetik birliklar stilistik jihatdan boy imkoniyatlarga ega bo‘lib, ularning to‘g‘ri tanlovi va qo‘llanilishi matnning estetik va kommunikativ sifatlarini belgilaydi. Intonatsion birliklarning semantik yukini, urg‘u va ritm orqali emotsional-psixologik ta’sirini aniqlash stilistik tahlilni chuqurlashtiradi.

Fonostilistika tilshunoslikning mustaqil va dolzarb yo‘nalishi sifatida tilning ovozli vositalari orqali uslubiy differensiallashuvini tahlil qilishda muhim metodologik asos bo‘lib xizmat qiladi. Bu boradagi tadqiqotlar stilistik semantika, ekspressivlik, ritorika, poetika bilan chambarchas bog‘liq holda rivojlanmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Abduazizov A. «Tilshunoslikka kirish». – Toshkent: O‘zbekiston Milliy ensiklopediyasi, 2007.
2. Jo‘rayev M. «Stilistik vositalarning poetik funksiyasi». – Toshkent: Fan, 2010.
3. Karimov A. «Fonostilistik vositalar va ularning poetik ifodadagi o‘rni». – Samarqand, 2015.
4. Xaitov T. «Adabiy til uslublari». – Toshkent: O‘qituvchi, 1995.
5. Mamajonov A. «Nutq madaniyati va uslub». – Toshkent: Fan, 2000.
6. G‘aniyeva N. «Fonetik stilistika asoslari». – Buxoro: BDU, 2017.
7. Komilov N. «O‘zbek she‘riyati va obrazlilik». – Toshkent: Fan, 1998.
8. Sa‘dullayev B. «Til va tafakkur». – Toshkent: Akademnashr, 2009.